

عنوان مقاله: مطالعه‌ی موانع توسعه‌ی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار به اتکای روش تحلیل مضمون

کریم مه‌ری^۱ - سعید صفری^۲ - الیاس امینی بردپاره^۳

دریافت: ۱۳۹۵/۵/۲۹

پذیرش: ۱۳۹۵/۹/۲۹

چکیده:

بخش تعاون، در کنار بخش‌های دولتی و خصوصی، به‌عنوان یکی از سه‌پایه اقتصاد کشور است و در سند توسعه تعاون پیش‌بینی شده است که این بخش، ۲۵ درصد از سهم اقتصاد کشور را برعهده بگیرد. این در حالی است که تنها یک سال از برنامه پنجم توسعه باقی مانده و تنها ۶ درصد از این سهم به‌دست آمده است. در این مقاله، بر آن شدیم تا به عوامل عدم تحقق این سهم و همچنین عوامل عدم توسعه‌ی تعاونی‌ها با تأکید بر موانع توسعه‌ی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مصرف و مسکن آموزش و پرورش با استفاده از روش‌شناسی کیفی پردازیم. روش به‌کار گرفته‌شده در مقاله‌ی حاضر، تحلیل مضمون اسناد موجود در وزارت تعاون با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند است. یافته‌های مقاله‌ی حاضر نشان می‌دهد که در میان موانع اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و بین‌المللی تعاونی‌های ذکرشده، موانع اجتماعی است که می‌تواند دیگر مشکلات را تشدید کند. همچنین، موانعی که در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و بین‌المللی تعاونی‌ها وجود دارد را می‌توان به دو دسته‌ی کلی موانع درونی و بیرونی تقسیم نمود که موانع درونی در جهت تحقق سهم ۲۵ درصدی تعاونی‌ها در اقتصاد کشور دارای اولویت هستند.

کلیدواژه‌ها: موانع توسعه‌ی تعاونی، تحلیل مضمون، تعاونی مرزنشینان، تعاونی کشاورزی، تعاونی آموزش و پرورش، تعاونی اعتبار.

۱. استادیار گروه اجتماعی مؤسسه تحقیقات تربیتی، روان‌شناختی و اجتماعی دانشگاه خوارزمی.
kmehrik@yahoo.com
۲. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی (نویسنده مسئول).
saeedsafarift@yahoo.com
۳. کارشناسی ارشد جامعه‌شناسی دانشگاه خوارزمی.
elyasamini89@yahoo.com

مقدمه

در سرتاسر دنیای مدرن، تعاونی‌ها به مدت ۲۰۰ سال است که توسعه یافته‌اند. مؤسسه‌های تعاونی در تمامی دنیا وجود دارند و خدمات اساسی ارائه می‌دهند که در مؤسساتی به‌جز تعاونی، قابل‌دستیابی نخواهند بود. در برخی از کشورهای جهان‌سومی، تعاونی‌های اعتبار و کشاورزی در کمک به مردم بسیار موفق عمل کرده‌اند؛ درحالی‌که مؤسسات خصوصی و دیگر شکل تعاونی‌ها، سطح بالایی از سودسانی را به همراه نداشته‌اند. در ۹۰ کشور دنیا، بیش از ۷۰۰ میلیون نفر عضو مؤسسات تعاونی هستند. به‌طور جهانی، تعاونی‌ها قادرند که موقعیت خود را تحت عنوان یک مدل اقتصادی موفق ارتقا دهند. در برخی از کشورها، تعاونی‌ها قدرت قابل‌ملاحظه‌ای در اقتصاد ملی دارند (Das, 2006, 2). در بسیاری از کشورهای درحال توسعه چون هند و مصر، اقتصاد بخش تعاون به‌عنوان هدف توسعه و در بخشی دیگر از کشورهای درحال توسعه از جمله ایران، به‌مثابه اصلی‌ترین ابزار و وسایل و الزامات توسعه به‌کار گرفته شدند. به همین منظور، طبق اصل ۴۴ قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران، بخش تعاون یکی از ارکان سه‌گانه‌ی اقتصاد ایران است. توسعه‌ی نهضت تعاون به‌منظور توسعه‌ی هرچه بیشتر اقتصاد کشور، دارای اهمیت است؛ بنابراین، امروزه برای حل بسیاری از معضلات و مسائل موجود در هر جامعه تعاون و همکاری به‌عنوان یک راه شناخته‌شده مطرح هستند. با روش تعاونی، به بهترین وجه می‌توان در فعالیت‌های اجتماعی-اقتصادی مشارکت نمود و اغلب مشکلات موجود در بخش‌های سه‌گانه اقتصادی را از بین برد.

هدف از روش تعاونی، رسیدن به بهره‌وری بالاتر، توزیع عادلانه و ایجاد موازنه بین بخش‌های مختلف اقتصادی است، که درنهایت، منجر به تأمین رفاه و نیازهای عمومی می‌شود. در کشور ما، با توجه به تحولات اقتصادی در چند سال اخیر و سیاست واگذاری فعالیت‌های اقتصادی و تولیدی به بخش‌های غیردولتی، جایگاه مطمئن‌تری برای بخش تعاونی ایجاد شده است و طبق هدف‌گذاری صورت گرفته، باید این سهم در پایان برنامه پنجم توسعه کشور به ۲۵ درصد برسد و در هر سال باید ۶۳ هزار فرصت شغلی توسط این بخش ایجاد شود. همچنین، مطابق برنامه‌ریزی‌های بلندمدت در سند چشم‌انداز ۲۰ ساله کشور، بخش تعاون باید از رشد ۴۰۰ درصدی برخوردار باشد؛ اما متأسفانه هنوز کارکرد و نقش‌آفرینی تعاونی‌ها در حوزه‌های اشتغال، جذب سرمایه، تولید اعتبار،

پیش‌بینی شده در اسناد بالادستی، چون سند چشم‌انداز تحقق نیافته است. به صورتی که بسیاری از تعاونی‌ها در کشور ما، علیرغم گسترش کمی، هنوز معضلات و مشکلات بسیاری برای رسیدن به توسعه اقتصادی و اجتماعی، تحقق عدالت همگانی دارند و قادر به ایفای مناسب نقش خود نیستند. توسعه‌ی کمی تعاونی‌ها نمی‌تواند بیانگر شکل‌گیری تعاونی‌های واقعی و اثرگذار در کشور باشد. تعاونی‌ها باید توانایی پاسخگویی به کارکردهای مورد انتظار را داشته باشند و این کارایی را در عرصه‌ی عمل به اثبات برسانند. با وجود کمک‌ها و حمایت‌های دولتی، بخش تعاون کشور، آن‌چنان‌که شایسته است، نتوانسته نقش اساسی در توسعه کشور ایفا نماید. به‌نحوی که برای تعاونی‌ها سهم ۲۵ درصدی در برنامه‌ی پنجم توسعه پیش‌بینی شده بود، که این امر محقق نشد. در این خصوص دبیر کل اتاق تعاون ایران بیان می‌کند: «سهم تعاون هم‌اکنون ۷٪ است و رسیدن به سهم ۲۵٪ نیازمند اهتمام جدی همگانی است» (عبداللهی، ۱۳۹۳). با توجه به شواهد موجود می‌توان گفت که تعاونی‌ها در ایران توسعه نیافته‌اند.^۱ به‌منظور بررسی این امر که چرا تعاونی‌ها نقش مؤثری در اقتصاد کشور ندارند، ابتدا باید عملکرد و وضعیت کنونی، سپس چالش‌های پیش روی آن‌ها، مورد ارزیابی قرار بگیرد و درنهایت، با ریشه‌یابی دقیق مشکلات، نسخه‌هایی برای بهبود تجویز شود. به‌منظور فراهم شدن شرایط لازم برای توسعه بخش تعاون در اقتصاد و رونق بخشیدن به این شبکه عظیم در کشور، ریشه‌یابی چالش‌ها و مشکلات تعاونی در زمینه‌های مختلف ضروری است؛ بدین‌دلیل که با شناسایی چالش‌ها و آسیب‌های پیش روی تعاون، راهکارهای لازم و مناسب برای بهبود وضعیت آن‌ها تنظیم گردند؛ بنابراین، هدف پژوهش حاضر، شناسایی عوامل مؤثر بر عدم کارایی تعاونی‌های تولیدی و خدماتی کشور از طریق تحلیل اسناد موجود درباره‌ی آسیب‌شناسی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار است. این پژوهش در تلاش است با توجه به اصول فلسفه تعاون و جایگاه قانونی آن در نظام اقتصادی کشور، موانع توسعه و توانمندی تعاونی‌ها را در فعالیت‌های اقتصادی (خدماتی و تولیدی) مورد شناسایی قرار دهد؛ بدین منظور که مشخص شود عمده‌ترین مشکلات و محدودیت‌های شرکت‌های تعاونی در رابطه با کدام عوامل بروز می‌کنند؟

۱. توسعه‌نیافتگی تعاونی‌ها را می‌توان در گزارش‌های مختلف مسئولان این سازمان مشاهده نمود؛ محمد عباسی ۱۳۸۹/۸/۱۱ سایت وزارت تعاون، کار و رفاه اجتماعی؛ بهمن عبداللهی ۱۳۹۴/۶/۲۳ خبرگزاری اقتصاد ایرانی؛ سید حسن قاسمی ۱۳۸۶/۳/۲۲، خبرگزاری مهر

مرور ادبیات نظری و تجربی

تعاونی و توسعه‌ی اقتصاد داخلی

علی‌رغم این که اقتصاد محلی از دیدگاه داخلی مورد توجه قرار می‌گیرد، زمینه‌های بین‌المللی‌اش نیز دارای اهمیت است. سازمان جهانی کار^۱ بر این نکته تأکید می‌کند که توسعه‌ی اقتصادی داخلی، جوامع محلی را توانمند می‌سازد و گفتمان‌های محلی به وجود می‌آورد و با این کار، نهادهای محلی را شفاف‌تر و پاسخ‌گوتر می‌سازد؛ بنابراین، در گسترش جامعه مدنی محلی مشارکت می‌کند (Nell & Rogerson, 2005, 5). تعاونی‌ها بر اساس طبیعت‌شان یک ابزار حیاتی در جهت توسعه‌ی اقتصاد محلی هستند. توسعه‌ی اقتصاد محلی این‌گونه معنا می‌شود که مسائلی که جوامع با آن‌ها روبه‌رو هستند، همانند بیکاری، فقر، تخریب محیط‌زیست و کاهش کنترل جامعه را می‌توانند به‌وسیله‌ی حرکت‌های مردم عادی به بهترین نحو پاسخ داده شوند (Mensah *et al.*, 2013, 163). تعاونی‌ها یکی از مهم‌ترین اجزای تسهیلات دولتی به‌منظور توسعه‌ی اقتصاد محلی در جوامع توسعه‌نیافته به شمار می‌آیند. از جایگاه نظری، تعاونی‌ها راه‌حلی را ارائه می‌دهند که توسعه‌ی محلی بتواند تسهیل شود. در مقام اول تعاونی‌ها به‌عنوان یک عامل توسعه‌ی اقتصادی به‌وسیله‌ی ایجاد فرصت‌هایی به‌منظور درگیری مستقیم جوامع و رهبران‌شان در جهت مبارزه با فقر عمل می‌نمایند. در خصوص ارتباط میان توسعه‌ی اقتصادی و تعاونی‌ها می‌توان گفت که در سطح محلی است که پتانسیل ایجاد اشتغال را در صنایع دستی، کشاورزی، تولید و بازاریابی صنایع محلی، توریسم، خانه‌داری و دیگر خدمات می‌توان تجربه نمود (Harms, 2007, 21). علاوه بر این تعاونی‌ها تمایل به اشتغال به کارهای داوطلبانه و با منافع جمعی را در سطح محلی تقویت می‌کنند. تعاونی‌ها تعادلی میان جامعه در برابر منافع شخصی ایجاد می‌نمایند که می‌تواند به بهبود عملکرد تجاری و افزایش منفعت اعضا از طریق ایجاد خدمات متمایزکننده به مصرف‌کننده‌ها/اعضا بینجامد (Fulton & Ketilson, 1992). مدل تجارت تعاونی‌های آسی‌دی‌سی^۲ که به‌صورت موفقیت‌آمیزی به ساختن اقتصاد کشورهای توسعه‌یافته کمک نموده است، می‌تواند در یک مقیاس بزرگ‌تر به کارآفرینان کشورهای درحال توسعه کمک نماید، که از وضعیت فقر بیرون آیند و جایگاه خود را بیابند (OCDC, 2007, 8).

در مرتبه‌ی دوم نیز، تعاونی‌ها منجر به حمایت از مهارت‌های مؤثر در جهت توسعه می‌شوند، که به‌منظور توسعه‌ی اقتصاد محلی، حیاتی است.

1. International Labour Organization
2. Overseas Cooperative Development Council

تعاونی در نظام‌های اقتصادی مختلف

تحولات جامعه بشری از انقلاب صنعتی به بعد، اشکال جدیدی از دیدگاه‌های اجتماعی و اقتصادی را به دنبال داشت، که منجر به مکاتب اقتصادی جدیدی شد.

۱. مکتب تعاونی سوسیالیستی^۱: در نظام اقتصادی سوسیالیستی، که بر پایه فلسفه سوسیالیسم و جامعه‌نگر شکل گرفته است، اصول فلسفه تعاون جایگاه ویژه‌ای دارد؛ زیرا سوسیالیسم، تأمین رفاه گروه‌های اجتماعی و طبقات ضعیف و کارگر را به‌عنوان مهم‌ترین اهداف خود تلقی می‌نماید.

۲. مکتب تعاونی مشترک‌المنافع^۲: این مکتب یک نظام تعاونی را در زمینه‌ی مصرف که تمام اقتصاد را در برگیرد و جانشین نظام سرمایه‌داری شود، مطرح می‌کردند (کاسلمان، ۱۳۴۸، ۱۷-۱۲).

۳. مکتب تعاونی ضابطه رقابتی^۳: این مکتب را افرادی چون ژرژ فوکو و لاکز^۴ مطرح کردند. آن‌ها معتقد بودند که تعاونی‌ها فقط وسیله‌ای برای جلوگیری از مفاسد نظام سرمایه‌داری تلقی می‌شوند. نظام اقتصادی سرمایه‌داری که بر پایه دیدگاه‌های لیبرالیستی اقتصادی تعریف شده است عموماً مبتنی بر دخالت محدود دولت در فعالیت‌های تجاری افراد قرار گرفته است (قنبری، ابراهیم‌زاده و قاسمی، ۱۳۷۹، ۲ و ۳؛ کاسلمان، ۱۳۴۸، ۱۱۳ و ۱۱۴). مطالعات نشان می‌دهد، به‌طور کلی در کشورهای مختلف، دو شیوه یا رهیافت متفاوت در شکل‌گیری تعاونی‌ها دنبال می‌شود؛ یکی از این شیوه‌ها، رهیافت از بالا به پایین است که در آن، دولت‌ها خود اقدام به تأسیس تعاونی‌ها می‌کنند. در این حالت، با توجه به عدم حضور مردم به‌هنگام تأسیس این تعاونی‌ها، معمولاً فلسفه و اهداف متعالی آن درک نشده و در نتیجه، در بیش‌تر موارد با شکست روبه‌رو می‌شود. همچنین، با توجه به اقدام یک‌جانبه دولت در راه‌اندازی این تعاونی‌ها، معمولاً مردم هیچ‌گونه احساسی مبنی بر مالکیت آن‌ها ندارند. در این حالت، دولت مجبور است دائماً تعاونی را مورد حمایت‌های مختلف (مادی و غیرمادی) قرار دهد، تا بدین ترتیب بتواند حیات تعاونی را حفظ کند. در کشور ما نیز که در دهه ۱۳۴۰ شمسی تقسیم اراضی شروع شد، همین الگو انتخاب و پیاده شد (پیرزاده، ۱۳۹۱).

نهضت تعاون در تمامی کشورهای موفق، در برپایی تعاونی‌ها، نهضتی مردمی تلقی شده، درحالی‌که در ایران طلایه‌دار این نهضت دولت بوده است. این خود می‌تواند سبب شود تا مردم با شک و تردید نسبت به تعاون و اندیشه‌های متعالی آن بنگرند و در باور خود آن را ارگانی دولتی

1. School of Socialist Cooperatives
2. School of Cooperative Commonwealth
3. Cooperative School Competition Rules
4. George Fouget & Lakez

یا شبه‌دولتی با امیال سیاسی تصور کنند. در چنین شرایطی، اعضاء نسبت به تعاونی احساس تعلق نمی‌نمایند. باید توجه کرد که هدف آرمان‌گرایانه تعاون، تنها تغییر در سطح زندگی افراد عضو نیست؛ بلکه ایجاد تحولات اساسی در بستر جامعه است. در کشوری که دولت تنها مرجع تصمیم‌گیری برای اداره کشور باشد، تعاونی‌ها کارایی لازم را ندارند. عملکرد قیّم‌آبانه دولت و دخالت بیش‌ازحد آن در همه زمینه‌ها، شاید سبب شده است که انگیزه همکاری با یکدیگر نیز برای حل مشکلات کاهش یابد و آن‌ها دولت را یگانه عامل در رفع مشکلات خود بدانند. در چنین شرایطی، دولت برای پاسخ‌گویی به این خواسته‌ها، عمدتاً بر وسعت عملکردی خود می‌افزاید و طبیعتاً می‌توان تصور کرد که هر چه دایره مسئولیت دولت گسترش یابد، به همان اندازه ناکارآمدتر می‌شود و میزان نارضایتی در جامعه نیز افزایش می‌یابد (امینی و رضائی، ۱۳۸۵). پس مشخص می‌شود هرچقدر بر میزان وابستگی تعاونی‌ها به دولت افزوده گردد و از طرف دیگر، دخالت و حمایت‌های دولت نیز در فعالیت‌های تعاونی بیش‌تر شود، به همان نسبت نیز موفقیت و کارایی تعاونی‌ها تهدید می‌شود.

بهره‌وری تعاونی‌ها

بهره‌وری و کارایی نسبی در سازمان‌ها توسط پژوهشگران مختلف مورد ارزیابی قرار گرفته است. جوزف پروکوپنکو عوامل مؤثر در بهره‌وری را «عوامل برون‌سازمانی» و «عوامل درون‌سازمانی» معرفی می‌کند. عوامل درون‌سازمانی که تحت کنترل مدیریت سازمان‌ها قرار دارند، به‌مراتب تأثیر بیش‌تری در کارایی سازمان‌ها دارند که در سه دسته عمده جای می‌گیرند.

الف) عوامل مربوط به نهاده‌ها: عواملی مانند سرمایه، فناوری و دانش فنی، تجهیزات شروع فعالیت؛ ب) عوامل مربوط به فرآیند شامل عواملی مانند نیروی انسانی، ضعف و قوت انگیزه کاری، استانداردهای نادرست، کنترل و مدیریت ضعیف؛ ج) عوامل مربوط به ستانده مانند خدمات پس از فروش، تحویل و بسته‌بندی محصول، سیستم‌های ضمانت و میزان سهم و نفوذ در بازار (پروکوپنکو، ۱۳۷۸). جورج بولدن نیز مسئله بهره‌وری و کیفیت سازمان‌ها از جمله تعاونی‌ها را که بیش‌تر مدیران با آن روبه‌رو هستند در چهار مقوله عمده جای می‌دهد که عبارتند از: فناوری مربوط به محصولات و خدمات، دستگاه‌های مدیریتی، شایستگی افراد از نظر تخصص و دانش و مهارت کاری و فضای عملیاتی مانند فرهنگ و شیوه مدیریتی (بولدن، ۱۳۷۸).

علاوه بر این، پژوهشگران داخلی در بررسی موفقیت و کارایی تعاونی‌های مختلف چند دسته از عوامل را به‌عنوان پیش‌شرط‌های توسعه تعاونی‌ها معرفی می‌کنند که عبارتند از: عوامل فرهنگی

مانند ترویج اصول فلسفه تعاون و ارتقای دانش کاری و ارتقای روحیه همکاری؛ عوامل فنی و محیطی مانند اصول اطلاع‌رسانی و ارتباطی و فناوری‌ها، عوامل مدیریتی مانند مدیریت تولید و بازاریابی و تجربه و تحصیلات مدیران و عوامل اقتصادی مانند سرمایه‌گذاری بلندمدت و مشارکت اقتصادی و سرمایه و بنیه مالی اعضا و دسته دیگر تحت عنوان حمایت‌ها و سیاست‌های برون تعاونی مانند سیاست‌های مالی و مالیاتی مناسب، سیاست‌های تجاری و روابط تجاری مطلوب ملی و فراملی در حیطه فعالیت تعاونی (ازکبا، ۱۳۷۹؛ کرمی و آگهی، ۱۳۸۹؛ صفری و همکاران، ۱۳۸۸).

پیشینه تجربی

تعاون و تعاونی، از دوران قبل از انقلاب و بعد از انقلاب مورد توجه پژوهشگران جامعه علمی کشور بوده است. نتایج عمده این پژوهش‌ها حول دو محور عمده چالش‌های درونی و بیرونی تعاونی‌ها متمرکز است که در ادامه به خلاصه‌ی این پژوهش‌ها می‌پردازیم.

الف) چالش‌های درونی تعاونی‌ها: منظور عوامل و فرایندهایی است که در روابط اعضا با یکدیگر، نقش موجود در تعاونی، مکانیسم‌های تولیدی و فروش تعاونی و نحوه‌ی مدیریت تعاونی مطرح است؛ این چالش‌ها را می‌توان به دسته‌های زیر تقسیم نمود:

- چالش‌های تولیدی و فروش: منظور چالش‌هایی است که تعاونی‌ها در امکانات اولیه تولید و فروش مانند سرمایه و نقدینگی در دسترس، سطح کاربری کوچک، عدم بازاریابی مناسب، ضعف امکانات فنی و فناوری با آن مواجه هستند (ازکبا، ۱۳۷۴؛ حیدری و ساربان، ۱۳۹۱).

- چالش سرمایه انسانی و اجتماعی: ضعف سرمایه‌ها یکی از مشکلات عمده‌ای است که تعاونی‌ها با آن دست‌وپنجه نرم می‌کنند. در این زمینه، تعاونی‌ها از کمبود و نبود نیروی ماهر و متخصص، نداشتن روحیه انعطاف‌پذیری و کارآفرینی در اعضا، ضعف انگیزه حمایتی و تولیدی، عدم اعتماد به نهادهای تعاونی، مشارکت ضعیف اعضا در امور تعاونی رنج می‌برند (انصاری، ۱۳۸۱؛ فیض‌آبادی و محمدنیا، ۱۳۸۸؛ Entrnam, 2007).

- چالش آموزشی و اطلاع‌رسانی: ضعف آموزش و تخصص در حوزه تعاون و تعاونی در بین اعضا و مدیران و همچنین عدم اطلاع‌رسانی مطلوب تعاونی و فعالیت‌های آن در سطح تعاونی، مشکلات جدی به بار می‌آورد (حیدری ساربان، ۱۳۹۱؛ احمدپور و همکاران، ۱۳۹۳، Rodriguez, 2003).

- عدم انسجام و انطباق درونی تعاونی: تعاونی‌ها در درون خودشان به دلیل چالش‌های مدیریتی (مانند شیوه نامطلوب مدیریت) و عدم سیاست‌های درست داخلی در انطباق با شرایط بازار و جامعه از انسجام درونی برخوردار نبوده و توانایی مطابقت با جامعه و نیازهای روز را ندارند (صفری و

همکاران، ۱۳۸۸؛ امینی، همدانی و زینل، ۱۳۸۷؛ هادی‌زاده و همکاران، ۱۳۹۲).

ب) چالش‌های بیرونی تعاونی: منظور چالش‌ها و مشکلاتی است که از شرایط و سیاست‌های

کلی کشور برای تعاونی به وجود می‌آیند. اهم این مشکلات در پژوهش‌ها به شرح زیر است.

- سیاست‌های حمایتی و برنامه‌ریزی نامطلوب: در این زمینه، مشکلاتی مانند نبود سیاست‌های

مشخص و مدون در حوزه تعاون، تصمیم‌گیری‌های متمرکز و از بیرون برای تعاونی، کاهش

حمایت‌های دولت دیده می‌شود (از کیا، ۱۳۷۴؛ نکویی، ۱۳۸۹؛ کرمی و آگهی، ۱۳۸۹).

- ضعف فرهنگ تعاون در کشور: در این مورد، ضعف روحیه همکاری جمعی و گرایش به

فعالیت جمعی در بین جوانان و اعضای جامعه به چشم می‌خورد، که منشأ آن نگرش منفی آن‌ها

به فعالیت جمعی است (نیازی و همکاران، ۱۳۹۰؛ حیدری ساربان، ۱۳۹۱).

با در نظر داشتن ادبیات نظری و تجربی می‌توان گفت که تعاونی‌ها یکی از ابزارهای حیاتی

توسعه‌ی اقتصاد محلی هستند، که بهره‌وری این ابزار حیاتی در گرو دو دسته‌ی عوامل برون‌سازمانی

و علی‌الخصوص درون‌سازمانی است. با مرور پژوهش‌های پژوهشگران در ارتباط با موانع توسعه‌ی

تعاونی‌ها قبل و بعد از انقلاب می‌توان گفت که تعاونی‌های کشور در زمینه‌ی ضعف در نهاده‌ها از

مشکلاتی همچون چالش‌های تولیدی، ضعف در سرمایه و نقدینگی در دسترس و ضعف امکانات

فنی و فناوریانه رنج می‌برند. در عوامل مربوط به فرآیند، تعاونی‌ها در کمبود یا نبود نیروی ماهر

و متخصص، ضعف روحیه‌ی کارآفرینی در اعضا و مشارکت ضعیف اعضا و در عوامل مربوط به

ستانده در عدم بازاریابی مناسب و عدم انطباق با شرایط بازار دارای نقصان‌های جدی هستند. با

توجه به شرایط نامساعد وضعیت کار در کشورمان که نرخ بیکاری جوانان در سال ۱۳۹۴ به رقم

۲۳/۳ درصد رسیده است، که در مقایسه با نرخ بیکاری جوانان در سال ۱۳۸۴ که ۲۰/۵ درصد بوده

روند افزایشی محسوس داشته است (درگاه ملی آمار، ۱۳۹۴) و با در نظر داشتن مباحث هارمز^۱

(۲۰۰۷) که بر نقش مؤثر تعاونی‌ها در کنترل موج بیکاری تأکید کرده است، شناسایی موانع رشد و

توسعه‌ی نهضت تعاون در کشور دارای اهمیت اساسی است؛ بنابراین در این پژوهش، بر آن شدیم

که پژوهش حاضر را در جهت پاسخ به پرسش‌های ذیل طراحی نماییم:

موانع توسعه تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار، در

بخش‌های مختلف اقتصادی و اجتماعی چیست؟ همچنین، کدامین آسیب‌های مدیریتی، آموزشی

و حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را جهت

توسعه و افزایش کارآیی تهدید می‌کنند؟ و درنهایت، عوامل بازدارنده رشد و توسعه تعاونی‌های

1. Harms

مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار در سطوح ملی و فراملی کدامند؟

روش‌شناسی

در این پژوهش، به منظور واکاوی هرچه عمیق‌تر موانع توسعه‌ی تعاونی‌ها، روش‌شناسی کیفی انتخاب شده است. با توجه به هدف مطالعه‌ی حاضر که جمع‌آوری، جمع‌بندی، مفهوم‌سازی^۱ و دسته‌بندی مفهومی^۲ علت‌های توسعه‌نیافتگی تعاونی‌ها بوده است، روش تحلیل مضمون^۳ شیوه‌ی استربرگ برای تحلیل داده‌های پژوهش حاضر انتخاب شد. در پژوهش حاضر، از اسناد و مدارک به‌عنوان داده استفاده شده است. حوزه‌ی تحلیل اسناد و مدارک را می‌توان به شیوه‌ی کیفی و به‌عنوان یک روش مستقل استفاده کرد. بدین‌ترتیب، پژوهش به آن‌چه از واقعیت مورد مطالعه در این نوع از داده‌ها مستند شده است، متکی خواهد بود (اووه، ۱۳۹۳، ۲۷۵). با توجه به حجم عظیم اسناد موجود در رابطه با آسیب‌شناسی تعاونی‌ها و با در نظر داشتن این نکته که اسناد و مدارک امکان فراتر رفتن از دیدگاه‌های اعضای میدان را فراهم می‌آورند، تحلیل اسناد موجود در پژوهش حاضر مورد توجه قرار گرفت. جامعه‌ی آماری پژوهش حاضر را اسناد موجود در وزارت تعاون در رابطه با آسیب‌شناسی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار تشکیل می‌دهند که با استفاده از راهبرد نمونه‌گیری موارد تیپیک (اووه، ۱۳۹۳، ۱۴۳)، (روش نمونه‌گیری هدفمند)، اسنادی که به‌منظور انجام تحلیل کیفی مناسب بودند و همچنین در چارچوب اهداف پژوهش حاضر قرار داشتند، مورد استفاده قرار گرفتند که این مجموعه گزارش‌ها شامل «مجموعه گزارش کارگاه مشارکتی: تحلیل محیطی (swot) شرکت‌های تعاونی اعتبار به‌منظور ارائه‌ی راهکارهای کاربردی (۱۳۸۸)»، «مجموعه گزارش کارگاه مشارکتی: تحلیل محیطی (swot) شرکت‌های تعاونی مسکن و مصرف آموزش و پرورش به‌منظور ارائه‌ی راهکارهای کاربردی (۱۳۸۹)»، «مجموعه گزارش کارگاه مشارکتی: تحلیل محیطی (swot) شرکت‌های تعاونی کشاورزی به‌منظور ارائه‌ی راهکارهای کاربردی (۱۳۸۹)» و «مجموعه بررسی‌های موانع برونی موجود در راه بهبود و ارتقا کیفی و کمی تعاونی‌های مرزنشینان، تهران: دفتر آموزش (۱۳۸۹)» است. در استفاده از اسناد و مدارک به‌عنوان داده‌های پژوهش یکی از معیارهای مهم گزینش اسناد، نمایا بودن^۴ اسناد انتخاب شده است؛ بنابراین به‌منظور رعایت این اصل از راهبرد

1. Conceptualization
2. Conceptual Category
3. Thematic Analysis
4. Representativeness

نمونه‌گیری موارد تیپیک و روش نمونه‌گیری هدفمند استفاده شده است. تمامی داده‌های موجود در این اسناد با استفاده از کدگذاری خط به خط مورد تجزیه و تحلیل قرار گرفتند. استربرگ^۱ (۲۰۰۲) طرح تحلیلی مضمون نسبتاً مفصلی ارائه کرده است. وی در طرح خود به ۵ مرحله بدین صورت اشاره کرده است: (۱) مدیریت داده‌ها؛ این مرحله به تنظیم و سازمان‌دهی داده‌ها اختصاص دارد. به منظور انجام مرحله‌ی اول و دستیابی به موانع توسعه‌ی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مصرف و مسکن آموزش و پرورش و تأمین اعتبار، گزارش‌های موجود در وزارت تعاون کشور (به‌عنوان میدان و محدوده مطالعه^۲) مطالعه و بررسی شدند و از میان آن‌ها اسناد ذکر شده با استفاده از راهبرد نمونه‌گیری موارد تیپیک و با استفاده از روش نمونه‌گیری هدفمند^۳ انتخاب شدند؛ (۲) درگیری با داده‌ها: در این مرحله پژوهشگر تلاش می‌کند مقدمات تحلیل و سنخ‌شناسی داده‌ها را با انجام یک سری مراحل کدگذاری^۴ فراهم آورد. بدین منظور در ابتدا سندهای انتخاب شده کدگذاری خط به خط شدند که در مجموع ۵۴۰ مفهوم استحصال شد؛ (۳) ترسیم داده‌ها: در این مرحله، مقوله‌ها، تم‌ها و الگوهای یافته شده در قالب نقشه‌های داده‌ای و دیاگرام‌های مفهومی به تصویر کشیده می‌شوند؛ (۴) توسعه‌ی تحلیل: در این مرحله، تحلیل‌های مبتنی بر مقوله‌ها و تم‌ها آغاز شده و توسعه می‌یابند. در این قسمت الگوهایی که از دل داده‌ها به دست آمده است؛ سپس مقایسه‌های نظری به منظور پالایش مقوله‌های نوظهور انجام گرفتند؛ (۵) سنخ‌شناسی: این مرحله آخرین گام تحلیل است. در اینجا، پژوهشگر الگوها را دسته‌بندی کرده و برحسب تفاوت‌ها و شباهت‌ها آن‌ها را سنخ‌بندی می‌کند. با توجه به کدهای به دست آمده تم‌های استنتاجی^۶ مشکلات اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و بین‌الملل برای مشکلات این تعاونی‌ها تعیین شدند. به منظور توسعه‌ی هرچه بیشتر و عمیق‌تر تم‌ها^۷، مقوله‌های^۸ عمده به زیر مقولات^۹ تقسیم شدند؛ بدین نحو که ۱۰ زیر مقوله‌ی استقرایی برای این تقسیم‌بندی کلی به دست آمدند؛ و در نهایت در مرحله‌ی نهایی تحت عنوان «اشباع مضمون»^{۱۰} کار تحلیل پایان می‌یابد. در این مرحله، پژوهشگر باید بررسی کند که آیا کدها، تم‌ها، الگوها و سنخ‌شناسی‌ها تا حد امکان از نظر مفهومی اشباع شده‌اند یا خلاً مفهومی وجود

1. Zetterberg
2. Data Management
3. Field of Study
4. Purposive Sampling
5. Coding
6. Themes Inductive
7. Themes
8. Categories
9. Sub-categories
10. Thematic Saturation

دارد (محمدپور، ۱۳۹۲، ۷۰-۶۹). در ادامه به شرح و تفسیر تم‌های کلی به‌دست‌آمده به همراه زیر مقولات عمده‌ی آن‌ها و مفاهیم‌شان پرداخته می‌شود.

یافته‌ها

پس از انجام تحلیل، مضمون تم‌های اصلی مربوط به موانع توسعه‌ی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش استحصال شد. در ادامه‌ی تم‌های مربوط به موانع توسعه‌ی این تعاونی‌ها که شامل موانع اقتصادی، اجتماعی، حقوقی و بین‌الملل است شرح داده می‌شود.

مشکلات اقتصادی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار

مشکلات اقتصادی مربوط به تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را می‌توان به چهار دسته‌ی کلی مشکلات مربوط به عرصه‌ی تولید و عرضه‌ی کالا، فضای نامناسب اقتصادی، کمبود ملزومات اولیه و ضعف تسهیلاتی تقسیم نمود که هر یک به ترتیب در ادامه شرح داده می‌شود.

جدول ۱: مشکلات اقتصادی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی و مصرف و مسکن آموزش و پرورش و اعتبار

مفاهیم	مقوله‌ی عمده زیر مقولات	
عدم نظارت دقیق سازمان‌های متولی، عدم اطلاع از وضعیت بازار در عرصه‌ی تولید و عرضه‌ی خدمات و محصولات، عدم نقدینگی و سرمایه‌ی کافی، عدم استفاده از کادر متخصص و باتجربه در فرآیند تولید	مشکلات عرصه‌ی تولید و عرضه	
نبود تضمین خرید محصولات، سیستم بازاریابی نامناسب تولیدی، نوسان قیمت نهاده‌ها، نبود ثبات اقتصادی، بی‌ثباتی بازار (تورم و رکود)، نوسان قیمت محصولات تولیدی، وابسته‌بودن اقتصاد دولت به نفت، افزایش سلطه و نفوذ اقتصادی دولت، ساختار اقتصادی غیررقابتی	مشکلات عمومی	مشکلات اقتصادی
نرخ بهره‌ی بانک بالا، شروع زود هنگام اقساط وام‌ها، کارشکنی‌های کارمندان بانک، عدم تخصیص به‌موقع و کافی اعتبارات بانکی	ضعف تسهیلاتی	
کمبود تجهیزات و منابع، عدم دسترسی به تجهیزات روز دنیا، کمبود زیرساخت‌های لازم توسعه در منطقه، ضعف مالی در جذب نیروی کارآمد، عدم توانایی بازپرداخت وام در سال‌های اولیه‌ی فعالیت، کم بودن سرمایه اولیه در مقایسه با سرمایه‌ی موردنیاز	کمبود ملزومات اولیه	

منبع: یافته‌های پژوهش

مشکلات عرصه‌ی تولید و عرضه

در عرصه‌ی تولید و فروش، عدم نقدینگی و سرمایه‌ی کافی، نبود تضمین خرید محصولات تولیدی و همچنین عدم استفاده از کادر متخصص و باتجربه در فرآیند تولید برای تعاونی‌های تولیدی ایجاد مشکل می‌کند. همچنین سیستم بازاریابی نامناسب، عدم نظارت دقیق سازمان‌های متولی و عدم اطلاع از وضعیت بازار در عرضه‌ی خدمات و محصولات این تعاونی‌ها ایجاد مشکل می‌نماید به صورتی که حق این تعاونی‌ها در عرضه‌ی محصولات و خدمات مربوط به خود تضییع می‌گردد. یکی از مدیرعاملان تعاونی کشاورزی درباره‌ی مشکلات مربوط به عرصه‌ی تولید و فروش بیان می‌کند: «... در این مدت ۵۰ روز (پرورش مرغ) شما با استرس خاصی سروکار دارید که بیماری وارد واحد نشود، آیا سوخت مصرفی به‌اندازه است و تمام نمی‌شود یا اینکه ذرت و سویا قیمتش بالا رفته و دست‌آخر هم موقع فروش که استرس‌اش از همه بیشتر است، این است که آیا قیمت کشتارگاه بالاست یا پائین آیا دخل و خرج با هم برابری دارد یا نه؟». یکی از مدیران عامل تعاونی مرزنشینان درباره‌ی مشکلات مربوط به ارائه‌ی محصولات بیان می‌کند: «البته ضعف روش‌های بسته‌بندی، مشکل صادرات کل کشور نیز است، لیکن این موضوع به علت مشکلات خاص و تجربه تعاونی‌ها، در مورد آن‌ها بیشتر است. به‌رحال ضعف در امکانات بسته‌بندی و عدم توجه صادرکنندگان در عرضه کالا، باعث تلف شدن بسیاری از تلاش‌ها و هزینه‌های تولید شده و سودآوری را کاهش داده است». از دیگر موانع مربوط به عرصه‌ی تولید و عرضه، مشکلات مالیاتی است که یکی از مدیران عامل شرکت تعاونی مصرف و مسکن آموزش و پرورش، در این خصوص بیان می‌کند: «دوگانگی برخورد اداره‌ی دارایی با دریافت مالیات و عوارض ۳٪ ارزش افزوده از شرکت‌های تعاونی درحالی‌که از بیشتر کسبه دریافت نمی‌شود، تبعیض‌آمیز است». وی در ادامه می‌افزاید: «وجود قانون ارزش افزوده که سبب افزایش قیمت کالاها در تعاونی نسبت به دیگر بنگاه‌های اقتصادی می‌گردد مشکلات جدی به بار آورده است». همچنین، یکی از مدیران عامل تعاونی مرزنشینان درباره‌ی مشکلات مالیاتی تعاونی‌ها بیان می‌کند: «مرزنشینان جهت انجام مبادلات مرزی به‌صورت انفرادی ملزم به داشتن کارت‌های مبادلات مرزی هستند که منشأ این قانون به سال‌های قبل از انقلاب بازمی‌گردد که در آن مرزنشینان از پرداخت کلیه عوارض و مالیات معاف بودند، اما پس از تشکیل شرکت‌های تعاونی و انسجام و اجتماع این نوع تعاونی‌ها که عقلاً و عملاً از هر حیث شایسته‌ترند مشکلات عدیده‌ای بروز کرد که از آن جمله مالیات‌های سنگین و پرداخت عوارض حمایت از مصرف‌کننده، استاندارد، بهداشت و غیره وضع شد».

مشکلات عمومی اقتصادی

دسته‌ی دیگر مشکلات اقتصادی تعاونی‌های ذکرشده، مشکلات عمومی اقتصادی است که شامل نوسان قیمت نهاده‌ها، نبود ثبات اقتصادی، بی‌ثباتی بازار (تورم و رکود)، سوءاستفاده‌های مالی، ناپایداری اقتصادی کشور و نوسان قیمت محصولات تولیدی است که برای تمامی بخش اقتصادی از جمله بخش تعاونی ایجاد مشکل می‌نماید. رئیس هیئت‌مدیره‌ی یک تعاونی کشاورزی درباره‌ی نوسان قیمت نهاده‌ها بیان می‌کند: «با توجه به شرایط خاص اقتصادی ایران و نرخ تورم غیرقابل‌پیش‌بینی اکثر اوقات محاسبات اقتصادی تعاونی دچار مشکل بوده و هست و تأمین نهاده‌های لازم به علت نوسان شدید قیمت‌ها کار آسانی نبوده و نیست». از دیگر مشکلات عمومی اقتصادی تعاونی‌های ذکرشده مشکلات عمومی ناشی از اقتصاد دولتی است به‌طوری‌که وابسته بودن اقتصاد دولت به نفت، منجر به افزایش سلطه و نفوذ اقتصادی دولت شده است که این امر خود منجر به کاهش فضای فعالیت برای بخش تعاونی اقتصاد می‌شود. ساختار اقتصادی غیررقابتی و با بهره‌وری پایین، منجر به تشدید مشکلات اقتصادی تعاونی‌ها می‌شود.

کمبود ملزومات اولیه

از دیگر مشکلات اقتصادی تعاونی‌ها می‌توان به کمبود ملزومات اولیه اشاره نمود. این مشکلات شامل کمبود تجهیزات و منابع، عدم دسترسی به تجهیزات روز دنیا، ضعف مالی در جذب نیروی کارآمد، عدم توانایی بازپرداخت وام در سال‌های اولیه‌ی فعالیت و کم بودن سرمایه در مقایسه با سرمایه‌ی مورد نیاز است. رئیس هیئت‌مدیره‌ی تعاونی کشاورزی قزوین درباره‌ی ضعف امکانات اولیه بیان می‌کند: «برای زعفران ایران در تمام دنیا سر و دست می‌شکنند اما در خود ایران کشاورزان توان این را ندارند که هزینه‌ی کارگر زمین را جهت چنین زعفرانی و دیگر هزینه‌ها بپردازند». کمبود زیرساخت‌های لازم توسعه در منطقه از قبیل راه‌آهن و گمرک نیز مربوط به کمبود ملزومات اولیه‌ی اختصاصی فعالیت تعاونی مرزنشینان است. همچنین در تعاونی مرزنشینان پایین بودن سهمیه‌ی ارز تخصیصی منجر به ضعف بنیه‌ی مالی این تعاونی‌ها شده است. ضعف بنیه‌ی مالی در تعاونی‌های مصرف و مسکن آموزش و پرورش بدین نحو بازتاب یافته است که: «بالا بودن هزینه‌های طراحی و نظارت توسط نظام‌مهندسی استان‌ها» از اهم مشکلات شرکت‌های تعاونی مسکن است. از مشکلات مربوط به تعاونی‌های مصرف و مسکن آموزش و پرورش در زمینه‌ی ملزومات اولیه، مشکلات مربوط به عدم در اختیار داشتن زمین است. این امر در تعاونی‌های مصرف

و مسکن آموزش و پرورش بدین نحو بازتاب یافته است که: «عدم واگذاری زمین‌های تجاری مجاور پروژه‌ها به قیمت منطقه‌ای» از اهم مشکلات این تعاونی‌هاست. مدیرعامل شرکت تعاونی اعتبار فرهنگیان بابلسر در خصوص کمبود ملزومات اولیه بیان می‌کند: «در تعاونی اعتبار فرهنگیان بابلسر مشکلات عدیده‌ای وجود دارد. مثلاً ساختمانی با مجوز اداره زیربنا ساخته شده است و از شهرداری و مسئولین هم مجوز گرفته شده ولی به لحاظ سیاسی ساختمان را به بانک نداده‌اند». همچنین یکی از مدیران عامل تعاونی‌های مرزنشینان در این خصوص بیان می‌کند: «یکی دیگر از مشکلات تعاونی‌های مرزی کمبود و یا نبود امکانات (که به منزله‌ی پشتیبانی واردات و صادرات است) است. تعاونی‌های مرزی معمولاً به لحاظ مکان استقرار و امکانات دفتری و تخصص‌های موردنیاز، دچار کمبود هستند. همچنین اکثر این تعاونی‌ها، فروشگاه جهت عرضه کالاهای وارداتی خود ندارند. عدم وجود انبار و سردخانه مناسب از یک‌سو محدودیتی برای صادرات به شمار می‌رود».

ضعف تسهیلاتی

دسته‌ی دیگر مشکلات اقتصادی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار ضعف تسهیلاتی است. با توجه به اینکه اکثر اعضای این تعاونی‌ها (علی‌الخصوص تعاونی مرزنشینان) افراد با درآمد کم هستند، نیاز به جذب تسهیلات برای آغاز فعالیت‌های اقتصادی این تعاونی‌ها ضروری است. به طوری که نرخ بهره بانکی بالا و عدم بخشودگی‌های جرائم، شروع زود هنگام اقساط وام‌ها، وام با بهره‌های کلان، کارشکنی‌های کارمندان بانک، عدم تخصیص به موقع و کافی اعتبارات بانکی موانع جدی بر سر راه تعاونی‌ها ایجاد نموده است. مدیرعامل شرکت تعاونی کشاورزی مرغ گوشتی کروت در خصوص کارشکنی کارمندان بانک بیان می‌کند: «بعد از صرف حدود ۷۰ میلیون تومان و شش ماه کار مداوم و شبانه‌روزی در جهت تعمیرات و تجهیز واحد فوق، صرفاً به علت کارشکنی‌ها و تنگ‌نظری‌های تعدادی از کارمندان سیستم بانکی به مدت شش ماه دیگر (با وجود آمادگی کامل برای جوجه‌ریزی) تعطیل شد. این شش ماه تعطیلی برای ما بسیار گران تمام شد چون جدا از بهره بانکی سنگین و جریمه دیرکرد دو دوره پرورش بسیار عالی را از دست دادیم». مدیرعامل تعاونی اعتبار فرهنگیان شهرستان سقز در این خصوص می‌افزاید: «در مورد اساسنامه جدید بانک مرکزی مربوط به شرکت تعاونی اعتبار با توجه به اینکه شرکت‌های تعاونی اعتبار فرهنگیان یا معلمان و کلاً کارمندان اقساط سرمایه و وام آن‌ها از حقوق آنان کسر و با تضمین چک و یا سفته به آن‌ها وام اعطا خواهد شد، ۱۰٪ مانده حساب سپرده اعضا را نمی‌توان به صورت نقد و یا سپرده نگه‌داشت؛ زیرا وام‌دهی دچار

مشکل می‌شود و یا اعضای شرکت دفع می‌گردند». در تعاونی‌های کشاورزی کارمزد تسهیلات بانکی مشکلات بیشتری نسبت به دیگر تعاونی‌ها ایجاد می‌نماید. با توجه به این نکته که در فعالیت‌های اقتصادی کشاورزی شرایطی طبیعی و اقتصادی پیش‌بینی‌ناپذیر هستند، وام‌های با بهره‌ی کلان می‌تواند تعاونی‌های کشاورزی را در شرایط بد طبیعی و اقتصادی تا مرز نابودی بکشاند. این امر در گزارش کارگاه مشارکتی تعاونی کشاورزی بدین نحو بازتاب یافته است که یکی از اعضای تعاونی کشاورزی در خصوص واحد مرغداری خود بیان می‌کند: «بنده دوره قبل واحدم با بیماری نیوکاسل درگیر شد که تا ۳۰ روزگی تلفات معمول هر ۲۴ ساعت ۴ یا ۵ عدد بیشتر نبود ولی از ۳۱ روزگی تلفات ما به‌طور صعودی شروع به بالا رفتن کرد که درنهایت موجب معدوم شدن کل گله شد».

مشکلات اجتماعی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار

مشکلات اجتماعی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را می‌توان به سه دسته‌ی کلی ضعف آگاهی، ضعف ارتباطی و ضعف روحیه‌ی تعاون تقسیم نمود که در ادامه به شرح هر یک از این مشکلات می‌پردازیم.

جدول ۲: مشکلات اجتماعی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی و مصرف و مسکن آموزش و پرورش و اعتبار

مقوله‌ی عمده	زیر مقولات	مفاهیم
مشکلات اجتماعی	ضعف آگاهی	به‌روز نبودن آموزش، نبود متولی جمع‌آوری اطلاعات، نبود بانک اطلاعاتی جامع در خصوص تعاونی، بی‌اطلاعی از وجود تعاونی، ضعف آموزشی مدیران و کارکنان، آموزش نامناسب و عدم دسترسی به دانش روز
	ضعف ارتباطی	عدم تعهد به قراردادهای منعقدشده، عدم حمایت کامل بیمه‌ای، رهاسازی شرکت‌های تعاونی بعد از تشکیل، عدم ارتباطات نظام‌مند بین تعاونی‌ها و دولت، نبود ارتباط کافی شرکت‌های تعاونی با یکدیگر
	ضعف روحیه‌ی تعاون	ابهام در وظایف نقشی، عدم هم‌نوایی افراد به وظایف خود، تداخل نقشی و مدیریت سیاه‌لشگری، عدم تعهد به مسئولیت، ضعف روحیه تعاون و همکاری، بی‌میلی به فعالیت‌های جمعی و گروهی

منبع: یافته‌های پژوهش

ضعف آگاهی

منظور از ضعف آگاهی، به‌روز نبودن آموزش، ضعف اطلاعات، نبود متولی جمع‌آوری اطلاعات، گزارش اطلاعات نامعتبر، ضعف اطلاعات مربوط به مکانیسم عمل تعاونی، بی‌اطلاعی مردم از وجود تعاونی، نبود بانک اطلاعاتی جامع در خصوص تعاونی، ضعف آموزشی مدیران و کارکنان، آموزش نامناسب و عدم دسترسی به دانش روز و ضعف آموزش کاربردی قبل و بعد از تشکیل تعاونی است. مدیرعامل یکی از تعاونی‌های مرزنشینان، در خصوص ضعف اطلاعات مربوط به مکانیسم عمل تعاونی، نبود بانک اطلاعاتی جامع در خصوص تعاونی بیان می‌کند: «قیمت‌های وارداتی و یا صادراتی یک کالای مشابه در برخی از موارد تا حد غیرقابل‌باوری در بین تعاونی‌های مختلف متفاوت است. همچنین، آمار و اطلاعات مدوئی از چگونگی واردات و صادرات تعاونی‌ها در هر مرحله و مشکلات جنبی آنان موجود نیست. موظف نبودن وزارت تعاون به تهیه و کنترل آمار، تعاونی‌های مرزی را از حساسیت و دقت در تهیه و ارائه‌ی آمار مربوطه، به دور داشته است. از آمار بازرگانی خارجی ایران نیز به دلیل عدم تغییر نمی‌توان استفاده نمود». ضعف اطلاعاتی نه تنها در میان اعضای عادی تعاونی‌ها، بلکه در میان مدیران عامل تعاونی‌ها جریان دارد. مدیرعامل یکی از تعاونی‌های مصرف و مسکن آموزش و پرورش، در این باره بیان می‌کند: «اکثر مدیران عامل، نگاه به گذشته دارند و همچنان در پی اجناس یارانه‌ای هستند. درحالی‌که شرایط اقتصادی و اجتماعی کشور تغییر یافته و دیگر چندان بحث اجناس کوپنی مطرح نیست و شرکت‌های تعاونی مصرف باید روش‌های دیگری را برای کسب درآمد، اتخاذ نمایند و مردم هم برداشت خود از تعاونی‌ها را تغییر دهند و هم خود مسئولان تعاونی انتظارات خود از دولت را تغییر دهند». مدیرعامل یکی از تعاونی‌های کشاورزی درباره‌ی به‌روز نبودن اطلاعات درون تعاونی‌ها می‌افزاید: «با توجه به این که کشور ما در یک منطقه‌ی خشک واقع شده، لزوم علمی شدن و کشاورزی علمی اجتناب‌ناپذیر است. به‌عنوان مثال، استفاده‌ی بی‌رویه و بی‌برنامه و غیراصولی از منابع آب، به‌خصوص در استان‌های کویری آینده‌ای تاریک برای بخش کشاورزی در پی خواهد داشت». مدیرعامل تعاونی اعتبار فرهنگ خراسان در خصوص بی‌اطلاعی عمومی از وجود تعاونی بیان می‌کند: «این جانب به‌عنوان مدیرعامل در مقطعی احساس کردم ورودی سپرده بسیار کم شده است. در یک نظرسنجی متوجه شدم خیلی از همکاران فرهنگی از این تعاونی اعتبار اطلاعی ندارند. بنابراین، به‌وسیله یک بروشور که کلمه آیا می‌دانید تعاونی اعتبار فرهنگ در این شهرستان وجود دارد و به همین منوال کلیه خواسته‌ی خود را با همان کلمه آیا به پایان رساندم». کمبود نیروی انسانی متخصص در امور

کشاورزی، از جمله مسائلی است که اکثر شرکت‌ها با آن مواجه هستند. بنا به گفته‌ی آن‌ها، این عامل در توسعه مکانیزاسیون و تغییر الگوی کشت و همچنین ارائه‌ی طرح توجیهی، به‌عنوان مانعی برای نوآوری در فعالیت‌های تعاونی محسوب می‌شود. در تعاونی‌های کشاورزی، با وجود محدودیت دامنه‌ی فعالیت تعاونی (حداکثر در دو روستا)، غالب مردم از برنامه‌های تعاونی و حتی زمان تشکیل جلسات اطلاعی ندارند. از طرف دیگر، اکثر کشاورزان بی‌سواد هستند و اعضا باسواد تعاونی نیز چندان با سیستم دیوانسالاری آشنایی ندارند. بسیاری از کارشناسان ایرانی و خارجی، بی‌سوادی را بزرگ‌ترین مانع سد راه توسعه شرکت‌های تعاونی می‌دانند؛ درحالی‌که بی‌سوادی، تنها مانع این راه نیست؛ چه بسا افراد تحصیل کرده و باسواد که هنوز معنا و مفهوم شرکت‌های تعاونی را نمی‌دانند و اطلاعات مناسبی از فلسفه تشکیل تعاونی‌های تولید ندارند و برای آن نقش دولتی و خدماتی قائل هستند. ضعف آگاهی در تعاونی‌های کشاورزی بدین‌گونه دارای اهمیت است که روستاییان باید بدانند تعاونی با چه هدفی تشکیل می‌شود و کدام مشکل آن‌ها را حل خواهد کرد؟ در این صورت، آگاهانه به عضویت آن در خواهند آمد. در بسیاری از تعاونی‌های کشاورزی، روستاییان با فلسفه و ضرورت تعاونی آشنا نیستند. این در حالی است که آگاهی از فلسفه‌ی تعاون، یکی از مهم‌ترین عوامل تعیین‌کننده‌ی موفقیت تعاونی‌هاست. به‌عنوان مثال، در تعاونی‌های کشاورزی بسیاری از اعضا تعاونی، به علت عدم آموزش صحیح و مقایسه‌ی تعاونی خود با تعاونی‌های تولیدی کشاورزی زیر نظر وزارت جهاد کشاورزی، از اداره‌ی تعاون انتظارات خارج از اساسنامه تعاونی دارند.

ضعف ارتباطی

دسته‌ی دیگر مشکلات اجتماعی تعاونی‌ها، ضعف ارتباطی است. به‌نحوی که عدم تعهد به قراردادهای منعقدشده، عدم حمایت کامل بیمه‌ای، عدم حمایت سازمان‌ها در مواقع بحرانی، رهاسازی شرکت‌های تعاونی بعد از تشکیل، عدم ارتباطات نظام‌مند بین تعاونی‌ها و دولت، نبود ارتباط کافی شرکت‌های تعاونی با یکدیگر، عدم همکاری سازمان‌های دولتی، عدم حمایت وزارت تعاون از تعاونی‌ها، ناهماهنگی بین سازمان‌ها و عدم حمایت سازمان‌های مربوطه از تعاونی موانع عدیده‌ای بر سر راه توسعه‌ی تعاونی‌ها ایجاد می‌نماید. مدیرعامل یکی از تعاونی‌های مرزنشینان، در خصوص مشکلات مربوط به عرصه‌ی ارتباط درون بخشی تعاونی بیان می‌کند: «برخی مشکلات دیگر وجود دارد که به خود تعاونی‌ها برمی‌گردد. به‌طور مثال، در برخی موارد، رقابت منفی تعاونی‌ها با یکدیگر در خرید و صادرات کالا و همچنین واردات، صدمات و زیان‌های جبران‌ناپذیری بر این تعاونی‌ها وارد می‌آورد». رئیس هیئت‌مدیره‌ی یک تعاونی در خصوص عدم حمایت فرابخشی بیان می‌کند:

«نگاه دولت به بخش تولید بیش‌تر جنبه شعاری دارد تا عملی؛ به‌طوری‌که در زمان مشکلات که واقعاً فشار زیادی به تولیدکننده وارد می‌شود و نیاز به حمایت فوری دارد، معمولاً حمایتی صورت نمی‌گیرد». یکی از مدیران عامل تعاونی اعتبار در خصوص مشکلات مربوط به عدم همکاری سازمان‌های دولتی و همچنین سازمان‌های مربوطه، بیان می‌کند: «عدم همکاری بعضی از مناطق آموزش و پرورش، عدم همکاری بانک توسعه‌ی تعاون و همچنین عدم همکاری مسئولین امر از تهدیدهای خارجی تعاونی‌های اعتبار به شمار می‌آیند». یکی از مدیران عامل شرکت تعاونی مصرف و مسکن آموزش و پرورش در خصوص مشکلات حمایتی تعاونی‌ها بیان می‌کند: «شرکت‌های تعاونی مصرف مسائل و مشکلات بسیاری در روند فعالیت‌های خود با نهادها و سازمان‌های شهری دارند و تدبیر یک فکر و طرح جامع می‌تواند در از بین بردن مشکلات این شرکت‌ها با نهادهای شهری کمک کند. مطالعات نشان داده است که تفکر بخشی بر نهادها و سازمان‌ها حاکم است و هر یک از سازمان‌ها بیش‌تر به فکر پیشبرد اهداف سازمانی خود بوده و چندان در قبال سایر سازمان‌ها احساس مسئولیت نمی‌کنند و سعی می‌کنند قوانین موجود را به نفع سازمان خود تعبیر و تفسیر نمایند. مشکلات بسیاری از سازمان‌ها همچنان به قوت خود باقی خواهد ماند».

ضعف روحیه‌ی تعاون

دسته‌ی دیگر مشکلات اجتماعی، مربوط به تعاونی‌های‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار ضعف روحیه‌ی تعاون در کشور است. از مؤلفه‌های ضعف روحیه‌ی اجتماعی می‌توان به عدم اعتقاد به نقش تعاون در جامعه، عدم تعهد به مسئولیت، کاهش تمایل به تشکیل تعاونی، ابهام در وظایف نقشی، عدم هم‌نوایی افراد به وظایف خود، تداخل نقشی و مدیریت سیاه‌لشگری، عدم دل‌بستگی اعضا به تعاونی، ضعف روحیه تعاون و همکاری، بی‌میلی به فعالیت‌های جمعی و گروهی و عدم احساس مسئولیت نسبت به تعاونی‌ها اشاره نمود. در تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مصرف و مسکن آموزش و پرورش، انگیزه‌ی مشارکت در حال افول است؛ بدین‌صورت که برخی از اعضا معتقدند امور تعاونی به‌گونه‌ای نیست که نیاز به مشارکت مستمر آن‌ها داشته باشد. مدیرعامل تعاونی اعتبار فرهنگ خراسان شمالی در خصوص ضعف روحیه‌ی تعاون بیان می‌کند: «خود اعضا تعاونی به روح و همیاری مساعدت اعتقاد نداشته و پس از آن، مسئولین نیز هیچ‌گونه هم‌کاری با تعاونی اعتبار نداشته و حرف آن‌ها این است که تعاونی یک شخصیت حقوقی است». مشکل عدم مشارکت مستمر در تعاونی‌های کشاورزی، موانع جدی‌تری به همراه دارد. به‌صورتی که فعالیت‌های کشاورزی، به‌طور معمول اموری فصلی هستند

و روستاییان برای پر کردن زمان‌هایی که امور کشاورزی تعطیل است برای خود شغل دومی در نظر می‌گیرند، که این مسئله در تعاونی منجر به بروز اختلاف میان اعضا و عدم مشارکت مستمر در تعاونی می‌شود.

مشکلات حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار

مشکلات حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را می‌توان به دو دسته‌ی کلی مشکلات حوزه‌ی تدوین قوانین و مشکلات حوزه‌ی اجرایی قوانین تقسیم نمود، که در ادامه به شرح هر کدام از این مشکلات می‌پردازیم.

جدول ۳: مشکلات حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی و مصرف و مسکن آموزش و پرورش و اعتبار

مفاهیم	زیر مقولات	مقوله‌ی عمده
محدود شدن حوزه‌ی فعالیت تعاونی به وسیله‌ی نهادهای مشکلات حوزه‌ی اجرایی تصمیم‌گیر، تأخیر در صدور مجوز، ناکارآمدی قوانین موجود، اجرای نامطلوب سیاست‌ها و مفاد قانونی مصوبه، تفسیر به رأی قانون	قوانین	مشکلات حقوقی
عدم ثبات قوانین، عدم شفافیت قوانین، عدم حمایت‌های حقوقی از تعاونی‌ها در بستن قرارداد تجاری، به‌روز نشدن قوانین مطابق شرایط، ضعف در آموزش قوانین، مشخص نشدن شرح وظایف اعضا، عدم اطلاع از قوانین و آیین‌نامه‌های جاری	مشکلات حوزه‌ی تدوین و آموزش قوانین	مشکلات حقوقی

منبع: یافته‌های پژوهش

مشکلات حوزه‌ی تدوین و آموزش قوانین

قوانین تعاونی کشور، ترجمانی از تعاونی کشورهای پیشرفته بوده که در آن کشورها با توجه به شرایط ساختاری و آمادگی‌های ذهنی در اعضا، این قوانین نگارش شده؛ در نتیجه، این قوانین در ایران که دارای ارزش‌ها، هنجارها و باورهای متفاوتی است، نمی‌تواند منجر به نتیجه‌ی مطلوب گردند. در مجموع، می‌توان گفت که محتوای قوانین، آیین‌نامه‌ها و بخش‌نامه‌های موجود در وزارت تعاون می‌تواند خود موانعی در فرآیند توسعه و گسترش فعالیت‌های تعاونی به‌وجود آورند. قوانین تدوین شده در حوزه‌ی فعالیت تعاونی‌های ذکر شده دارای ثبات نیستند و همچنین، در آموزش آن‌ها

ضعف‌هایی وجود دارد. مدیرعامل یکی از تعاونی‌های مرزنشینان در خصوص مشکل عدم‌ثبات قوانین و عدم آموزش آن‌ها بیان می‌کند: «... از دیگر مشکلات می‌توان به کسر دریافتی‌هایی اشاره کرد که عدم‌ثبات ارزش‌گذاری گمرکی دلیل آن است. همچنین، عدم اطلاع به‌موقع قانون و مقررات و آئین‌نامه‌های مربوطه از مواردی است که مشکلات زیادی به‌وجود می‌آورند». همچنین، این قوانین از شفافیت لازم برخوردار نیستند؛ به‌صورتی که شرح وظایف اعضای تعاونی‌ها با این قوانین وضعیت مناسبی ندارد. مدیرعامل صندوق تعاونی اعتباری فرهنگیان بابل‌سر در این خصوص بیان می‌کند: «حدود اختیارات و فعالیت هیئت‌مدیره معلوم نیست؛ چراکه بعضی از صندوق‌های کارمندی با استفاده‌های ارتباطی، موجب فعالیت‌های گسترده آنان در صندوق شده است. در صورتی که محدودیت‌ها برای صندوق فرهنگیان ایجاد شده که این خود نشان از نبودن قوانین و راهکارهای شفاف است». از دیگر مشکلات مربوط به حوزه‌ی تدوین قوانین تعاونی‌ها عدم‌حمایت‌های حقوقی از تعاونی‌ها در تنظیم قرارداد تجاری است. مشکلات مربوط به حوزه‌ی وضع قوانین برای تعاونی‌های کشاورزی در زمینه‌ی تنظیم سند، در دسرساز است. این مشکل بدین‌گونه خود را نشان می‌دهد که اکثر کشاورزان، فاقد سند مالکیت زمین و مسکن هستند و از طرفی، اسناد اراضی روستایی به‌صورت مشاع است؛ درحالی‌که یکی از شرایط اعطای وام، داشتن وثیقه‌ی معتبر از جمله سند زمین یا کارمند رسمی است. در نتیجه، کشاورزانی که فاقد این شرایط هستند نمی‌توانند اعتبارات لازم را از بانک دریافت کنند. علاوه بر این، مشکل به‌روز نشدن قوانین، مطابق شرایط روز نیز برای تعاونی‌ها در عرصه‌ی رقابت با دیگر بنگاه‌های تجاری مشکل‌آفرین شده است. همچنین، عدم اطلاع از قوانین و آیین‌نامه‌های جاری نیز مشکلات جدی برای این تعاونی‌ها به‌وجود آورده است؛ زیرا امروزه آموزش به‌عنوان یک زیرساخت اصلی در نظام تعاون مطرح است، تا بدان‌جا که یک سازمان تعاونی بدون جنبه آموزشی در کارها و عملیات خود، یک تعاونی محسوب نمی‌شود. در حقیقت، یک شرکت تعاونی بدون آموزش، به‌زودی خصوصیات و مشخصاتی که معرف تعاون است را از دست می‌دهد.

مشکلات حوزه‌ی اجرایی قوانین

از دیگر مشکلات حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار مشکلات حوزه‌ی اجرایی قوانین است. یکی از این مشکلات اجرایی، مربوط به ناکارآمدی قوانین موجود است. یکی از مدیران عامل تعاونی اعتبار در این خصوص بیان می‌کند: «نبود قانون جامع و آیین‌نامه اجرایی کامل و منسجم برای تشکل و فعالیت از نقاط ضعف تعاونی ماست». علاوه بر این قوانین، اختیارات کافی به اعضا در حوزه‌ی تصمیم‌گیری نمی‌دهند. مدیرعامل یکی

از تعاونی‌های مرزنشینان در این خصوص بیان می‌کند: «محدودیت‌های سقف ارز تخصیصی و همچنین محدود بودن اقلام کالاهای صادراتی و وارداتی، از کارایی این تعاونی کاسته و عملاً نقش آن‌ها را در بازرگانی خارجی کشور کمرنگ نموده است». حوزه‌ی فعالیت تعاونی‌ها به‌وسیله‌ی نهادهای تصمیم‌گیر محدود می‌شود، که این امر ناشی از اجرای نامطلوب سیاست‌ها و مفاد قانونی مصوب است. در قسمت مربوط به عدم اجرای قوانین موجود می‌توان گفت که ادارات، به قوانین خود که مربوط به حوزه‌ی فعالیت تعاونی‌ها هستند، صحنه‌ای نمی‌گذارند. مدیرعامل یکی از تعاونی‌های مرزنشینان در خصوص عدم اجرای قوانین موجود بیان می‌کند: «مدیران شرکت‌های تعاونی مرزنشینان به‌موجب اساسنامه مورد عمل تعاونی‌ها، وظیفه دارند تا نسبت به صدور برگه سهام برای اعضای خود اقدام نمایند؛ ولی متأسفانه این امر مهم، به‌طور کامل در شرکت‌های تعاونی صورت نمی‌پذیرد». یکی از مشکلات مربوط به تعاونی در حوزه‌ی اجرای قوانین، تفسیر به‌رأی دستگاه‌های اداری در خصوص قوانین موجود است. یکی از مدیران عامل تعاونی مصرف و مسکن آموزش و پرورش در این خصوص بیان می‌کند: «حرکت قانون‌مدارانه از الزامات بسیار ضروری برای پویایی تعاونی‌ها در کشور است. برای این منظور، لازم است ابهامات پاره‌ای از مواد قانونی رفع و از تفسیر به‌رأی دستگاه‌های اداری جلوگیری شود».

مشکلات بین‌الملل تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار

مشکلات بین‌المللی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را می‌توان به دو دسته‌ی کلی ضعف رقابت با تشکیلات بین‌الملل و عدم حمایت از تولیدات داخلی تقسیم نمود؛ که در ادامه به شرح هر کدام از این مشکلات می‌پردازیم.

جدول ۴: مشکلات بین‌الملل تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی و مصرف و مسکن آموزش و پرورش و اعتبار

مقوله‌ی عمده	زیر مقولات	مفاهیم
مشکلات بین‌الملل	ضعف رقابت با تشکیلات بین‌الملل	ضعف ارائه‌ی محصول به بازارهای خارجی، عدم هماهنگی تشکیلات داخلی
	عدم حمایت از تولیدات داخلی	کالاهای خارجی مشابه، کالاهای خارجی باکیفیت کم

منبع: یافته‌های پژوهش

ضعف رقابت با تشکیلات بین الملل

یکی از مشکلات عمومی که تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار در عرصه‌ی بین‌الملل از آن رنج می‌برند، فقدان توانایی رقابت با تشکیلات بین‌المللی است. بدین‌گونه که با رشد صنایع کوچک در چین و تسخیر بازارهای خاورمیانه و جهان، تجارت خارجی در ایران با مشکلات جدی مواجه شده است؛ که این مشکل به بدنه‌ی تعاونی‌ها نیز نفوذ می‌کند. در قسمت موانع اقتصادی توسعه‌ی تعاونی‌ها، بر این نکته تأکید شد که تسهیلات بانکی ارائه‌شده به این تعاونی‌ها با بهره‌های بالاست. این مشکل، خود را در ضعف رقابت با تشکیلات بین‌الملل نشان می‌دهد؛ بدین‌گونه که عدم دسترسی به تسهیلات ارزان‌قیمت مناسب با نرخ بهره بین‌المللی، منجر به ضعف رقابت با رقبای خارجی می‌شود. همچنین، ضعف ارائه‌ی محصولات به بازارهای خارجی و موانعی که در تشکیلات داخلی در رقابت با بازارهای خارجی مشابه دارد، تعاونی‌ها را در مقایسه با بازارهای خارجی ضعیف جلوه می‌دهد. یکی از مدیرعاملان تعاونی‌های مرزنشینان در این خصوص بیان می‌کند: «از طرف دیگر، عدم هماهنگی در واردات، تعاونی‌ها را در مقابل تشکیلات منسجم خارجی آسیب‌پذیر نموده و قدرت چانه‌زنی آنان را کاهش داده است». موانع موجود بر سر راه صادرات محصولات کشاورزی و عدم برنامه‌ریزی برای کاشت محصولات مطابق با نیازهای بازارهای بین‌المللی در این تعاونی‌ها، منجر به کاهش قدرت رقابت با تشکیلات بین‌المللی شده است.

عدم حمایت از تولیدات داخلی

از دیگر مشکلات بین‌الملل تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مصرف و مسکن آموزش و پرورش و اعتبار، عدم حمایت از تولیدات داخلی است. مدیرعامل تعاونی کشاورزی قزوین در این خصوص بیان می‌کند: «به‌عنوان مثال، با وجود این که فرش ایرانی در خانه هر خارجی نشان فرهیختگی و هنر دوستی است، پس چرا ما از تولید و حرفه آبا و اجدادی خود این‌گونه حمایت می‌کنیم. فرش‌های بی‌کیفیت ترکی و ایتالیایی را وارد یا بعضاً کپی‌برداری می‌کنیم».

جمع‌بندی و نتیجه‌گیری

در این مقاله به مطالعه‌ی موانع توسعه‌ی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار با استفاده از روش‌شناسی کیفی و روش تحلیل مضمون پرداخته شده است. به‌طور کلی می‌توان مشکلات اقتصادی تعاونی‌های یادشده را به دو دسته‌ی مشکلات اقتصادی

عمومی و داخل تعاونی‌ها تقسیم نمود. مشکلات عمومی اقتصادی، مشکلاتی هستند که برای فعالیت بسیاری از واحدهای اقتصادی و از جمله تعاونی‌ها ایجاد مانع نموده‌اند. این مشکلات، شامل مشکلات ناشی از اقتصاد دولتی، نوسان قیمت‌ها و ضعف تسهیلات بانکی است. مشکلات اقتصادی داخلی تعاونی‌ها، ناشی از عملکرد نامناسب خود تعاونی‌هاست. از جمله‌ی این مشکلات می‌توان به مشکلات اقتصادی تولیدی و فروش، ناکارآمدی در ارائه‌ی محصولات و ضعف در توسعه‌ی فناوریانه اشاره نمود. مشکلات اقتصادی تولید و فروش، در مقاله‌ی حاضر با یافته‌های از کیا (۱۳۷۴)، حیدری و ساربان (۱۳۹۱) که به چالش‌های اقتصادی تعاونی‌ها اشاره کرده‌اند، هم‌راستا است؛ اما با توجه به نظریات مرور شده که منسا و همکاران (۲۰۱۳) تعاونی‌ها را ابزار حیاتی توسعه‌ی اقتصاد محلی، هارمز (۲۰۰۷) ابزار توسعه‌ی اقتصاد محلی در جوامع توسعه‌نیافته و فولتن و کانتینسن (۱۹۹۲) ابزار بهبود عملکرد تجاری در نظر گرفته‌اند، می‌توان گفت که تعاونی‌ها به‌عنوان ابزار حل مشکلات اقتصادی مطرح هستند. پس درنهایت، مشکلات اقتصادی تعاونی‌ها را نمی‌توان تنها به مشکلات اقتصادی عمومی کشور مرتبط دانست؛ بلکه این مشکلات عموماً نشأت گرفته از دیگر خلأهای این بخش حیاتی اقتصاد کشور است؛ بنابراین، تعاونی‌ها با اصلاح مشکلات درونی اقتصادی خود و با تکیه بر هم‌افزایی ناشی از مشارکت اعضا، نه‌تنها می‌توانند خود به شکوفایی اقتصادی برسند، بلکه می‌توانند راه‌حلی برای برون‌رفت جامعه از مشکلات اقتصادی باشند. در بخش مرور ادبیات نظریات مرتبط با بهره‌وری تعاونی‌ها، بر این نکته تأکید شد که عوامل درون‌سازمانی، همچون عوامل مربوط به نهاده‌ها، فرآیند و ستانده، نقش پررنگی در کامیابی تعاونی‌ها دارند و در صورتی که این پیش‌فرض‌ها صادق نباشند، بخش تعاون با مشکلات جدی مواجه می‌شود. یافته‌های پژوهش حاضر، از جمله نقش نوسان قیمت‌ها، ضعف تسهیلات بانکی، ضعف در توسعه‌ی فناوریانه در عدم توسعه‌ی تعاونی‌ها تأییدکننده‌ی نقش عوامل مربوط به نهاده‌ها در موفقیت تعاونی‌هاست. همچنین، مشکلات تعاونی‌ها در فروش محصولات و ضعف آن‌ها در بازاریابی محصولات‌شان، تأییدکننده‌ی اهمیت عوامل مربوط به ستانده ذکر شده در کامیابی تعاونی‌هاست؛ که در نظریه‌ی بهره‌وری تعاونی‌ها مورد تأکید قرار گرفته است.

مشکلات اجتماعی موجود در تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی، مسکن، مصرف آموزش و پرورش و اعتبار را نیز می‌توان به درون تعاونی و مشکلات عمومی کشور تقسیم نمود. از مشکلات اجتماعی مخصوص تعاونی‌ها می‌توان به عدم آشنایی اعضای تعاونی‌ها با فلسفه‌ی شکل‌گیری نهاد تعاون در کشور، ضعف اطلاعاتی اعضا از شرح وظایف خود، مشکلات تعاونی‌ها در ارتباط بین‌بخشی و درون‌بخشی، اعتماد محدود اعضا و مشکلات ناشی در تعاونی نام برد. چالش ضعف اطلاعاتی در

میان اعضای تعاونی که در مقاله‌ی حاضر به دست آمده است، هم‌راستا با نتایج احمدپور (۱۳۸۱) و رودریگز^۱ (۲۰۰۳) است که به چالش‌های آموزشی و اطلاع‌رسانی در تعاونی‌ها اشاره کرده‌اند. از مشکلات عمومی اجتماعی در فضای عمومی کشور که بر عملکرد تعاونی‌ها نیز تأثیر منفی گذاشته است، می‌توان به بی‌اطلاعی عمومی از وجود تعاونی، عدم همکاری سازمان‌های مربوطه، ضعف روحیه‌ی اجتماعی در کشور، ضعف سرمایه‌ی اجتماعی در کشور و بی‌توجهی به تعاونی‌ها نام برد. مشکلات اجتماعی در تعاونی‌ها از اهمیت بسیار بالایی برخوردارند؛ زیرا مشارکت و هم‌افزایی که در تعاونی‌ها اتفاق می‌افتد، می‌تواند خود حلال دیگر مشکلات اجتماعی باشد؛ به‌نحوی که تعاونی‌ها با فعالیت‌های خود می‌توانند سرمایه‌ی اجتماعی در جامعه و روحیه‌ی مشارکت اجتماعی را تقویت نمایند. مشکلات مربوط به ضعف سرمایه‌ی اجتماعی در پژوهش حاضر، هم‌راستا با یافته‌های انصاری (۱۳۸۱) و فیض‌آبادی و محمدنیا (۱۳۸۸) است که به چالش‌های سرمایه‌ی انسانی و اجتماعی در تعاونی‌های کشور اشاره کرده‌اند. در بخش مربوط به مباحث نظری، این نکته ذکر شد که مکتب تعاونی ضابطه‌ی رقابتی، بر این امر تأکید می‌کند که اقدام یک‌جانبه‌ی دولت به تشکیل تعاونی و در نتیجه‌ی آن عدم درک اهداف و فلسفه‌ی تعاونی از سوی اعضا و پیامد این عدم درک، یعنی نگرستن اعضا به تعاونی‌ها با دیده‌ی شک و تردید، منجر به پایین آمدن انگیزه‌های مشارکت و همکاری و در نتیجه‌ی آن عدم کامیابی تعاونی‌ها می‌شود. نتایج پژوهش حاضر در خصوص نقش عدم آشنایی اعضای تعاونی‌ها با فلسفه‌ی شکل‌گیری نهاد تعاون در کشور و بی‌توجهی به تعاونی‌ها از سوی اعضای جامعه، تأییدکننده‌ی مباحث مطرح‌شده در مکتب ضابطه‌ی رقابتی است که این مکتب مشکلات مطرح‌شده را نتیجه‌ی ایجاد یک‌سویه‌ی تعاونی از سوی دولت و عدم فراهم آوردن شرایط برای مشارکت آزادانه‌ی اعضا در تعاونی‌ها در نظر می‌گیرد. همچنین، فولتن و کانتینسن (۱۹۹۲) در نظریه‌ی خود درباره‌ی عوامل مؤثر در کامیابی یا عدم کامیابی تعاونی‌ها، به‌ضرورت تمایل اعضای جامعه به کارهای داوطلبانه و با منافع جمعی در شکوفایی تعاونی‌ها تأکید کرده‌اند. در نتیجه، یافته‌های پژوهش حاضر که نشان‌دهنده‌ی نقش ضعف روحیه‌ی مشارکت و سرمایه‌ی اجتماعی در کشور در عدم کامیابی تعاونی‌های ذکرشده هستند، مؤید یافته‌های نظری فولتن و کانتینسن هستند.

مشکلات حقوقی تعاونی‌های مرزنشینان، کشاورزی مسکن و مصرف آموزش و پرورش و اعتبار نیز به ضعف عملکرد تعاونی‌ها در فراگیری و آموزش قوانین و تغییرات قوانین و غیر شفاف بودن و ناکارآمدی و عدم اجرای قوانین موجود کشور تقسیم می‌شود؛ که در این زمینه، مشکلات عمومی

1. Rodriguez

کشور به مشکلات درونی تعاونی‌ها غلبه پیدا کرده و برای حل مشکلات باید فضای حقوقی کشور متحول شود. در قسمت مشکلات بین‌الملل تعاونی‌ها نیز ضعف رقابتی تعاونی‌ها نسبت به تشکیلات بین‌الملل از مشکلات داخلی تعاونی‌های مذکور است؛ درحالی‌که عدم حمایت از تولیدات داخلی در عرصه‌ی بین‌الملل، از مشکلات عمومی کشور ناشی می‌شود. به‌طور کلی، مشکلات بین‌الملل تعاونی‌های یادشده، بیش‌تر مربوط به مشکلات عمومی کشور هستند، تا ضعف‌های داخلی ساختار تعاونی‌ها و به‌منظور برطرف شدن این مشکلات باید سیاست‌های کلی کشور در مناسبات بین‌الملل تغییر کنند.

در راستای شرح کاربرد یافته‌های پژوهش حاضر می‌توان گفت که موانع توسعه‌ی تعاونی‌ها به دو دسته‌ی موانع درون تعاونی و بیرون از آن تقسیم می‌شوند. در مشکلات داخلی تعاونی‌ها، ضعف آگاهی اعضا یکی از مهم‌ترین موانع شکوفایی تعاونی‌هاست؛ به‌صورتی‌که ضعف اطلاع‌رسانی در تعاونی زمینه‌ی بدبینی به مدیریت و ایجاد شایعه‌ی مبتنی بر ناکارآمدی را فراهم می‌سازد. بخش قابل‌توجهی از مسائل و مشکلات تعاونی‌های تولیدی، به‌صورت مستقیم یا غیرمستقیم، تحت تأثیر این مشکل ایجاد شده‌اند. یکی از اقدامات اساسی برای جلوگیری از فردگرایی در تعاونی‌ها آگاهی اعضا است. در این رابطه لازم است افرادی که به عضویت تعاونی‌ها درمی‌آیند، اطلاعات اساسی اقتصادی حقوقی و فنی مربوط را تا حدودی داشته باشند، تا امکان دخالت و اظهارنظر در مسائل تعاونی را پیدا کنند و ناگزیر نشوند که کورکورانه متکی به اقدامات هیئت‌مدیره و مدیران عامل و بازرسان تعاونی گردند. از طرف دیگر، آگاهی اعضا نسبت به مسائل مالی تعاونی نیز می‌تواند به اعتمادسازی اعضا کمک نماید؛ به‌نحوی‌که عدم اطلاع‌رسانی از مسائل مالی شرکت‌ها، همواره موجب ایجاد شایعه در مورد سلامت اعضای هیئت‌مدیره می‌شود. حل شدن مشکلات درون تعاونی‌ها، خود می‌تواند عاملی در جهت برطرف شدن بسیاری از مشکلات عمومی کشور از جمله مشکلات اقتصادی و اجتماعی عمومی و در نتیجه، برطرف شدن موانع خارجی توسعه‌ی تعاونی‌ها باشد؛ بنابراین، نگرستن به تعاونی‌ها به‌عنوان یک راه‌حل در جهت برطرف نمودن مشکلات کشور بسیار راهگشا خواهد بود. یافته‌های این پژوهش نشان می‌دهند که تعاونی در کشور، خود می‌تواند یک راه‌حل برای برون‌رفت از شرایط اقتصادی و اجتماعی نامطلوب موجود از جمله ضعف در ایجاد اشتغال برای جوانان و سرمایه‌ی اجتماعی در کشور باشد؛ چراکه با عدم کامیابی تعاونی‌ها در کشور، چالش‌ها و مشکلات اقتصادی کشور تشدید می‌شوند و از طرفی نهضت تعاون می‌تواند خود عاملی برای افزایش همبستگی میان افراد باتجربه‌ی کار جمعی موفقیت‌آمیز مبتنی بر اعتماد باشد، که منجر به شکوفایی اقتصادی نیز می‌شود. از طرف دیگر، با عدم کامیابی این نهضت، مشکلات

ساختاری اجتماعی و اقتصادی کشور تشدید می‌شوند. در نتیجه، شناسایی و معرفی پتانسیل‌های نهضت تعاون در برطرف نمودن مشکلات مزمن کشور و معرفی این پتانسیل‌ها به اعضای جامعه و همچنین دولتمردان، راهی مناسب برای تغییر وضعیت موجود تعاونی‌های کشور است؛ بنابراین، انجام پژوهش‌هایی در جهت شناسایی توانایی نهضت تعاون در برطرف کردن مشکلات گوناگون کشور در عرصه‌های مختلف اقتصادی، اجتماعی و فرهنگی می‌تواند راهگشا باشد. همچنین، پژوهش‌هایی که با در نظر داشتن تجربه‌ی افراد از مشارکت در عرصه‌ی تعاون، با در نظر داشتن دیدگاهی خودی^۱ به مشارکت‌کنندگان در بخش تعاون کشور می‌تواند دیدگاه‌های جدیدی به‌منظور برطرف نمودن مشکلات داخلی تعاونی‌ها را به بار آورد.

منابع

الف) فارسی

- احمدپور، امیر؛ مختاری، ویدا و پورسعید، علیرضا (۱۳۹۳). شناسایی عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های تولید کشاورزی در استان ایلام، فصلنامه روستا و توسعه، سال ۱۷، شماره ۳، صص ۱۲۲-۱۰۵.
- ازکیا، مصطفی و غفاری، غلامرضا (۱۳۷۹). توسعه روستایی با تأکید بر جامعه ایرانی، تهران: نشر نی.
- ازکیا، مصطفی (۱۳۷۴). جامعه‌شناسی توسعه و توسعه‌نیافتگی روستایی ایران، تهران: انتشارات اطلاعات.
- امینی، امیرمظفر و مسعود رضانی (۱۳۸۵). ارزیابی عوامل مؤثر در موفقیت شرکت‌های تعاونی مرغداران گوشتی استان تهران. اقتصاد کشاورزی و توسعه، سال چهاردهم، شماره ۵۵، صص ۸۹-۶۷.
- امینی، امیرمظفر؛ همدانی، علی و زینل، رضانی (۱۳۸۷). ارزیابی مهم‌ترین مؤلفه‌های درون‌سازمانی در موفقیت شرکت‌های تعاونی مرغداران تهران، فصلنامه علوم و فنون کشاورزی و منابع طبیعی، سال ۱۲، شماره ۴۳، صص ۲۹۵-۲۸۵.
- انصاری، حمید (۱۳۸۱). مطالعه موردی شرکت تعاونی روستایی شباهنگ شهریار، قم: انتشارات ام‌ایبها.
- انصاری، حمید (۱۳۸۱). مبانی تعاون، تهران: انتشارات پیام نور.
- اووه، فلیک (۱۳۹۳). درآمدی بر تحقیق کیفی، ترجمه‌ی هادی جلیلی، تهران: نشر نی.
- بولدن، جورج (۱۳۷۸). عوامل بهره‌وری و کیفیت، گروه مترجمان، تهران: نشر بصیر.
- پروکوپنکو، جوزف (۱۳۸۷). موانع بهره‌وری و کیفیت: عوامل بهره‌وری کدام‌اند، گروه مترجمان، تهران: نشر بصیر.
- پیرزاده بیرانوند، فتنه (۱۳۹۱). آسیب‌شناسی تعاونی‌های تولید کشاورزی پیرانشهر، پایان‌نامه کارشناسی/ارشد، دانشگاه خوارزمی، دانشکده ادبیات و علوم انسانی، تهران.
- ترابی، پردیس؛ حیدری، علی و قلی‌نیا، محمدجواد (۱۳۸۹). بررسی میزان تأثیر مؤلفه‌های سرمایه اجتماعی در عملکرد شرکت‌های تعاونی. تعاون، سال بیست و یکم، دوره جدید، شماره ۲، صص ۲۰-۱.

- حیدری ساربان، وکیل (۱۳۹۱). بررسی عوامل مؤثر بر تشکیل تعاونی‌های تولیدی در مناطق روستایی، *فصلنامه پژوهش جغرافیایی*، شماره ۸۰، صص ۱۱۸-۱۰۳.
- درگاه ملی آمار (۱۳۹۴). چکیده‌ی نتایج آمارگیری نیروی کار ۱۳۹۴، تهران: دفتر جمعیت، نیروی کار و سرشماری. بازیابی شده از سایت: <https://www.amar.org.ir>
- دیوید، گریفیسز (۱۳۸۳). تعاونی‌ها و پایداری به اصول و ارزش‌های تعاون، ترجمه اصغر بیات، *فصلنامه تعاون*، شماره ۱۵۷، صص ۴۵-۴۲.
- رضایی، معصومه (۱۳۷۷). نقش تعاونی‌ها در توسعه اجتماعی با تأکید بر کاهش فقر، وحدت اجتماعی و اشتغالزایی: اهداف اجتماعی تعاونی‌ها، *ماهنامه تعاون*، شماره ۹۰، اسفندماه، صص ۵۹-۵۶.
- شیرزادی، حسینعلی (۱۳۸۱). بررسی دیدگاه دانشگاهیان علامه نسبت به عواملی که بر ارتقای بهره‌وری در تعاونی مصرف نقش دارند، *فصلنامه علوم اجتماعی*، شماره ۱۸، صص ۱۵۵-۱۴۴.
- صفری، حسین؛ آریان‌فر، خسرو و ابراهیمی، عباس (۱۳۸۸). عوامل مؤثر بر موفقیت شرکت‌های تعاونی مصرف برتر، *فصلنامه تعاون*، شماره ۲۰، صص ۵۱-۳۳.
- عبداللهی، بهمن (۱۳۹۳). دلایل عقب‌ماندگی بخش تعاون از سهم ۲۵ درصدی اقتصاد. بازیابی شده در تاریخ ۱۳۹۵/۴/۸ از سایت: <http://khabarche.ir>
- فیض‌آبادی، حسین و محمدنیا، امیر (۱۳۸۸). بررسی نقش کارآفرینی و پایداری به اصول تعاون و رابطه آن‌ها با موفقیت تعاونی‌ها، خلاصه مقاله *همایش ملی تعاون و کارآفرینی*، ۲۴ تا ۲۵ مهر ۱۳۸۷، تهران: دانشگاه تهران.
- قانون اساسی جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۹). تهران: مؤسسه انجام کتاب.
- قنبری، محمود؛ ابراهیم‌زاده، علی و قاسمی، بهروز (۱۳۷۹). *نهضت تعاون در ایران*، تهران: انتشارات پایگان جمهوری اسلامی ایران (۱۳۵۹). تهران: مؤسسه انجام کتاب.
- کاسلمان، پل هوبرت (۱۳۴۸). *نهضت تعاونی و پارامی از مسائل آن*، تهران: سازمان مرکزی تعاون کرمی، شهره و آگهی، حسین (۱۳۸۹). عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌ها: مطالعه موردی تعاونی‌های تولیدی محصولات خارج از فصل استان کرمانشاه، *فصلنامه روستا و توسعه*، سال ۱۳، شماره ۲، صص ۶۰-۳۱.
- محمدپور، احمد (۱۳۹۲). *ضدروث*، جلد دوم، تهران، جامعه‌شناسان.
- نکویی‌نائینی، سیدعلی (۱۳۸۹). مطالعه عوامل مؤثر بر موفقیت تعاونی‌های روستایی شهرستان کرمانشاه، *فصلنامه تعاون و روستا*، سال دوم، شماره ۴ و ۵، صص ۱۲۲-۱۸۵.
- نیازی، محسن؛ گنجی، محمد و کارکنان نصرآبادی، محمد (۱۳۹۰). تبیین نگرش مردم ایران نسبت به بخش تعاون و تعاونی، *فصلنامه برنامه‌ریزی رفاه و توسعه اجتماعی*، شماره ۱۳، صص ۳۹-۱.
- هادی‌زاده، مریم؛ شایان، حمید؛ بوزرجمهری، خدیجه؛ نوغانی‌دخت‌بهمی، محسن (۱۳۹۲). سنجش و ارزیابی عوامل مؤثر در بهبود عملکرد تعاونی‌های تولید روستایی مورد: استان خراسان رضوی، *فصلنامه اقتصاد فضا و توسعه روستایی*، سال دوم، شماره ۴، صص ۱۳۱-۱۱۵.
- هلم، فرانتس (۱۳۴۹). *اقتصاد مؤسسات تعاونی*، تهران، سازمان مرکزی تعاون کشور.

(ب) انگلیسی

- Das, M. B. (2006). *Problems and Prospects of the Cooperative Movement in India under the Globalization Regime*, International Economic History Congress, Helsinki 2006, Session 72.
- Entnam, P. (2007). Reactions of Spanish Cooperatives to Globalization: Ideal Discourse Types, *Journal of Rural Cooperation*, 32(11), pp. 11-41.
- Fulton, M. E. & Ketilson, L. H. (1992). The Role of Cooperatives in Communities: Examples from Saskatchewan. *Journal of Agricultural Cooperation*, 7, pp. 15-42.
- Harms, Bernd (2007). *An Introduction to Cooperatives, Factors for Success and Failures and their Role in Local Economic Development*, Deutscher Genossenschafts.
- Mensah, J. K.; Domfeh, K. A.; Ahenkan, A. & Bawole, J. N. (2013). Policy and Institutional Perspectives on Local Economic Development in Africa: The Ghanaian Perspective. *Journal of African Studies and Development*, 5(7), pp. 163-170.
- Nel, E. L. & Rogerson, C. M. (Eds.). (2005). *Local Economic Development in the Developing World: The Experience of Southern Africa*. Transaction Publishers.
- Overseas Cooperative Development Council (2007). *Pathways to Economic, Democratic and Social Development in the Global Economy*. Washington, DC: US Overseas Cooperative Development Council.
- Rodriguez, J. R. & Moral, A. M. (2003). Educational Level and Training of Human Resources in Farm Cooperatives in the Knowledge-based Society: An Empirical Study. *Journal of Rural Cooperation*, 31(2), pp. 145-165.
- Zetterberg, H. L. (2002). *On Theory and Verification in Sociology*. Totowa, N. J.: Bedminster Press.

فرماندگار

دوره ۲۹ - پاییز ۹۵ - شماره ۳ - پیاپی ۹۷

رتال جامع علوم انسانی